

Список літератури: 1. Уголовный кодекс Российской Федерации : по состоянию на 28 апр. 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http // www.consultant. ru/popular/ukrf](http://www.consultant.ru/popular/ukrf) : // 2. Научно-практический комментарий к Кримінальному кодексу України / [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Дакор, 2008. – С. 451–453. 3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 – Ст. 131. 4. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Третя доповідь по Україні (прийнята 29 черв. 2007 р.). Страсбург, 12 лют. 2008 р. CRI(2008)4 Ukrainian version [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/ecri>. 5. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03. 6. Борьба с преступлениями на почве ненависти в регионе ОБСЕ: обзор статистики, законодательства и национальных инициатив / [пер. с англ. Е. Постникова]. – Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2006. – С. 28–30.

Надійшла до редколегії 19.05.2009

УДК 351.754(5)

А. О. Яременко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ, ЯКІ ДЕСТАБІЛІЗУЮТЬ ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК ТА БЕЗПЕКУ

Проаналізовано проблемні питання, які виникають у процесі діяльності органів внутрішніх справ щодо нейтралізації резонансних, дезінформаційних повідомлень, що дестабілізують громадський порядок та безпеку.

Проанализированы проблемные вопросы, возникающие в процессе деятельности органов внутренних дел по нейтрализации резонансных, дезинформирующих сообщений, которые дестабилизируют общественный порядок и безопасность.

Some problems arising in the process of internal affairs agencies' activity on neutralization resonant, misinformative messages, which destabilize public order and safety, are analyzed.

Однією з характерних ознак розвитку сучасного суспільства є постійно зростаюча інформатизація всіх сфер життя. Не уникнула цього впливу і така сфера суспільних правовідносин, як організація та проведення масових заходів. Якщо раніше масові заходи проводилися виключно в режимі «живого спілкування», коли організатор закликав та збирав учасників через їх агітацію, то на сучасному етапі достатньо через засоби масової інформації поширити відповідну резонансну інформацію, і масові заходи та акції починають виникати автоматично (синхронно) в місцях масового скупчення громадян. Внаслідок цього зростає ризик виникнення групових порушень громадського порядку через поширення засо-

бами масової інформації недостовірної, але особливо резонансної інформації.

Прикладів такого використання недостовірної, але значущої (резонансної) інформації поширеної через засоби масової інформації можна навести досить багато. Ось найбільш яскраві:

– 19 грудня 2000 р. в м. Києві біля будинків Верховної Ради та Адміністрації Президента відбулися масові несанкціоновані акції протесту, що супроводжувалися перекриттям доріг та блокуванням державних установ. Причиною виникнення групових порушень громадського порядку стала інформація, поширена народним депутатом України – О. Морозом – про обставини зникнення журналіста Г. Гонгадзе. До цього часу більша частина даної інформації не підтверджена;

– 31 серпня 2005 р. сталася трагедія в м. Багдаді (Ірак). Не менше 1030 осіб загинули і більше 322 отримали поранення внаслідок тисняви, що виникла серед релігійних прочан на мосту через р. Тигр у м. Багдаді. Масова тиснява виникла внаслідок паніки, яка охопила прочан, що прямували на поклоніння своїм релігійним святиням, через поширення в натовпі чуток, що в колоні знаходиться декілька терористів-смертників [1]. Поліція не змогла переорієнтувати увагу і спростувати поширені чутки;

– у жовтні-листопаді 2005 р. хвиля масових заворушень охопила велику частину Франції. Спалено більше 9 тис. автомобілів, матеріальний збиток становив більше 2 млрд євро. Приводом до заворушень стала смерть двох підлітків з родин арабських мігрантів, що, рятуючись від переслідування поліцією, спробували сховатися в трансформаторі. Надалі з метою дестабілізації обстановки в середовищі мігрантів поширювалися чутки про те, що поліція навмисне загнала підлітків у трансформатор. Офіційна влада і поліція з великим запізненням надали детальну інформацію про обставини даної події [2];

– 17 квітня 2009 р. у м. Одесі (Україна) виник конфлікт між групою фанів ФК «Чорноморець» та націонастів, внаслідок чого сталася бійка і був убитий (зарізаний) учасник однієї з конфліктуючих сторін – М. Чайка, активний учасник українського патріотичного молодіжного руху «Січ» [3]. Далі окремі, політично зацікавлені підбурювачі з метою дестабілізації обстановки в м. Одесі та на всьому півдні України почали поширювати чутки про те, що вбивство здійснено з ідеологічних мотивів за патріотичні переконання загиблого. В даному разі місцева влада відреагувала адекватно, чутки були якісно спростовані, надані фотографії, які засвідчують саме фашиський, а не патріотичний напрямок руху, до якого належав загиблий.

Традиційно інформацію, що не має офіційного підтвердження, але стосується резонансних тем, називають чутками. Наведені

приклади свідчать, що чутки посідають важливе місце в житті суспільства, хоча за своєю природою вони не мають позитивної або негативної оцінки, їх вплив на громадський порядок залежить від маси факторів, таких, як місце й час їх виникнення, зміст, статус суб'єкта, що їх поширює, та багатьох інших.

Звичайно під чутками мають на увазі інформацію, позбавлену достовірності [4, с. 241]. Їх достовірність порівняно зі звичайною інформацією, поширюваною через засоби масової інформації, є незначною. Але зневажати чутками дуже небезпечно. Річ у тому, що чутки, незважаючи на свою уявну недостовірність, здійснюють досить істотний вплив на свідомість і поведінку великих мас населення. В окремих випадках при дефіциті офіційної інформації вони стають головною детермінантою поведінки.

Непоодинокими є випадки, коли чутки є одним із вирішальних факторів, що різко ускладнює оперативну обстановку. У зв'язку з цим, а також тому, що саме їх використовують як засіб інформаційно-пропагандистського впливу при організації масових заворушень, групових порушеннях громадського порядку, проведенні несанкціонованих масових заходів, вони становлять особливий інтерес для правоохоронних органів.

Внаслідок зазначеного вище правоохоронні органи і, насамперед, міліція повинні мати інформацію про природу чуток, причини та умови їх виникнення, класифікацію, а також про способи і прийоми їх нейтралізації і спростування. На жаль, проаналізовані вище приклади свідчать, що такими навичками правоохоронні органи достатньо не володіють.

У той же час психологами і соціологами досить глибоко вивчений феномен чуток. Серед фахівців, що працювали над даною проблемою можна виділити таких учених, як Ю. А. Шерковін, Б. Ф. Поршнєв, А. І. Кітов, А. В. Серьогін, Б. В. Дубинін, А. Г. Караяні, В. В. Латинов, А. П. Назаретян, А. Т. Хлог'єв, Г. Лебон, Г. Тард, Е. Хофер, П. Лайнбарджер та ін. Однак у працях більшості зазначених вчених не розглядається взаємодія стихійних соціально-психологічних явищ, до яких належать чутки, із громадським порядком і безпекою. Зазвичай вивчення феномена чуток здійснюється в рамках соціології або психології.

У практичній діяльності органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів давно встановлений взаємозв'язок між поширенням резонансних чуток і виникненням масових заворушень та інших групових порушень громадського порядку. Однак, як відзначено вище, в науковій і навчальній літературі цим взаємозв'язкам не приділяється належна увага.

Виходячи з цього, в даній статті робиться спроба дослідити феномен чуток у взаємозв'язку із забезпеченням охорони громадського порядку.

Насамперед розкриємо вихідне положення нашого дослідження – поняття чуток, а також причини та умови їх виникнення.

Що таке чутки, інтуїтивно здається зрозумілим, хоча насправді, як відзначає А. П. Назаретян, це поняття викликає чимало плутанини [5, с. 87]. В енциклопедичних та тлумачних словниках його пов'язують із недостовірністю, хибністю або неперевіреністю інформації. У повсякденному житті воно саме так і тлумачиться. Якщо ж ми звернемося до спеціалізованих словників, то отримаємо дещо інше визначення. Чутки – це специфічний вид неформальної міжособистісної комунікації, у процесі якої сюжет, що до певної міри відображає реальні або вигадані події, стає надбанням великої дифузійної аудиторії [6, с. 211]. Більш змістовне та стисле визначення наводить сам А. П. Назаретян: чутки – це передача предметних повідомлень каналами міжособистісного спілкування [5, с. 90]. А. Г. Караян дає розширене тлумачення із характерними ознаками: чутки – це повідомлення (що походить від одного або декількох осіб) про деякі події, офіційно не підтверджені, що усно передається в масі людей від однієї людини до іншої, на теми, що стосуються важливих для визначених соціальних груп явищ і відповідають їх потребам та інтересам [7, с. 71]. Як бачимо, ознака недостовірності переданої за допомогою чуток інформації не є обов'язковою.

Виходячи з викладеного, можна виділити характерні ознаки чуток як соціального явища:

а) це повідомлення інформаційного характеру, що припускає його подальше передавання;

б) їх передавання здійснюється усно в процесі міжособистісного спілкування;

в) інформація, передана за допомогою чуток, не має офіційного підтвердження і не відображає повноцінно реальний стан справ, а частіше його спотворює, перебільшуючи або применшуючи;

г) зміст переданої інформації відповідає інформаційним потребам та інтересам соціальних груп, у середовищі яких вони циркулюють.

Визначальними при оцінюванні повідомлення щодо віднесення його до чуток є два критерії: наявність предметної інформації, яка задовольняє потребу в ній, і канал, по яким вона повідомляється.

Одного разу виникнувши, чутки не функціонують у первісному вигляді. Передаючись від людини до людини, вони зазнають серйозних змін. М. Олпорт і Л. Постман виділили закономірність змін змісту повідомлення, покладеного в основу чуток: згладжування, загострення, асиміляцію.

У процесі циркуляції чутки мають тенденцію коротшати, стискатися задля полегшення засвоєння та передачі. Деталі пові-

домлення при черговій його передачі дедалі більше згладжуються, зменшується кількість тем і слів у ньому. У спеціально проведеному лабораторному експерименті Олпорт і Постман виявили таку закономірність: максимальне згладжування і стискання чуток відбувається на самому початку їх циркуляції, а потім відбувається поступове зменшення кількості деталей повідомлення. Одночасно відбувається загострення, тобто більш чітке виділення деталей, у темах, що залишилися. При кожному акті прийому-передачі чутки асимілюються, перебудовуються відповідно до потреб, звичок, інтересів і почуттів сприймаючого, причому виділяється головна тема, а всі інші деталі (тіло) згладжуються і загострюються так, щоб відповідати їй [8, с. 141].

Розкриття поняття чуток дозволяє нам розглянути причини й умови їх виникнення та функціонування. Чутки виникають за наявності визначених психологічних умов, основою яких є взаємодія між потребою людини в інформації та емоціями, що виникають залежно від ступеня задоволення інформаційної потреби. Найбільш повно ця взаємодія була розкрита в теорії емоцій П. В. Симонова [9].

Відповідно до цієї теорії для задоволення актуальної в кожен момент часу потреби людина повинна виконувати цілком визначені дії. Але оскільки вона діє в постійно мінливому вірогідному середовищі, для досягнення поставленої мети їй необхідна інформація про предмети та умови, що задовольняють потребу. Чим гостріше проявляється потреба, тим активніша діяльність людини з пошуку необхідної інформації. При повному задоволенні потреби в інформації емоції практично не виникають. У разі дефіциту інформації виникають негативні емоції. При перевищенні обсягу інформації потреби в ній людину охоплюють позитивні емоції.

Дану залежність П. В. Симонов виразив формулою:

$$\mathcal{E} = \Pi * (\mathcal{H} - \mathcal{H}'),$$

де $\mathcal{E}$ – емоції; Π – потреби; $\mathcal{H}$ – необхідна для задоволення потреби інформація; $\mathcal{H}'$ – наявна (повідомлена, отримана) інформація [9, с. 38].

Відповідно до нашої теми цю формулу можна проілюструвати таким прикладом: серед учасників мітингу з'являються співробітники міліції в броньованих шоломах та починають здійснювати візуальну фільтрацію з використанням службового собаки. Якщо учасники мітингу офіційно сповіщені про причини залучення співробітників і службового собаки (виявлення осіб, що мають при собі наркотичні засоби, або попередження зіткнень між учасниками мітингу на ідеологічній основі), то емоції щодо цього не виникають. Якщо такої інформації немає (лінія поведінки співробітників правоохоронних органів для учасників мітингу не відома), то може виникнути «блукання думок» з метою визначення власної лінії поведінки і, як наслідок, виникнення та цир-

куляція чуток. З урахуванням реалій сьогодення можуть виникнути чутки про пошук вибухівки (терориста), що може викликати панічну реакцію і тисняву серед осіб, які намагаються залишити небезпечне місце.

Також із цієї теорії випливає, що відсутність інформації породжує тим більшої сили емоції, чим гостріший її дефіцит. Даний висновок підтверджують проведення операції з порятунку екіпажу підводного атомохода «Курськ» або на стадії підготовки операції зі звільнення заручників у театральному центрі на Дубровці в м. Москві в 2002 р.

Тривалий дефіцит інформації викликає інформаційний голод, при якому люди починають сприймати «будь-яку» інформацію про подію, що їх цікавить (чутки після Чорнобильської катастрофи).

Каталізатором поширення чуток може стати цензура, що дає достовірну інформацію, але в явно усиченому варіанті, що автоматично породжує потребу довідатися про недоговорене [10, с. 564].

Таким чином, можна констатувати, що домінуючою причиною виникнення чуток є наявність інформаційної потреби, що не задовольняється через офіційні джерела. Але наявність причини не завжди породжує наслідок – появу чуток. Для цього необхідні відповідні соціально-психологічні умови, за яких реалізується зазначена причина.

У спеціальній літературі до таких умов відносять:

1) тривожну, напружену ситуацію в суспільстві, в основі якої реальні або уявні загрози для людей, що спонукають шукати шляхи порятунку з метою убезпечити себе і своїх близьких;

2) тривожну бездіяльність у чеканні настання неприємних (небезпечних) подій, що обов'язково відбудуться, якщо уникнути їх неможливо;

3) наявність підвищеного інтересу до теми, щодо якої наявний інформаційний голод;

4) дуже різку зміну будь-яких явищ або процесів без явних на те причин (цінових, кліматичних, економічних, політичних тощо).

5) психологічні, вікові та освітні особливості людей, що створюють сприятливий фон для сприйняття або виникнення чуток [11, с. 202–203].

Знання причин та умов виникнення чуток дозволяє розробляти ефективні програми нейтралізації їх появи, а у випадках виникнення і поширення чуток – реалізовувати заходи щодо їх ліквідації або спростування. Прикладом таких дій є нейтралізація чуток про можливу евакуацію мешканців м. Києва після аварії на Чорнобильській АЕС, що відбулася 26 квітня 1986 р. Політичне керівництво СРСР, розуміючи, що у сформованій обстановці будь-які дії щодо обмеження появи на вулицях дорослих та дітей призведе до прискореного росту чуток і можливої паніки, прийняло

рішення про проведення повноцінної Першотравневої демонстрації. Даний захід, без урахування його медичної складової, виявився надзвичайно ефективним і на деякий час цілком припинив циркуляцію чуток.

З метою оцінювання можливого впливу поширюваних чуток на оперативну обстановку та розробки заходів щодо їх нейтралізації, необхідно вміти їх класифікувати. Виходячи з цього, побудуємо прикладну класифікацію, що відповідає інтересам охорони громадського порядку та безпеки.

За відповідністю відображення події розрізняють чутки абсолютно недостовірні, недостовірні з елементами правдоподібності, правдиві і достовірні з елементами неправдоподібності.

За мотивацією особи, яка поширює чутки, їх поділяють на: *чутки-бажання*, поширювані як відповідь на розчарування з приводу нереалізованого бажання; *чутки-страхи*, поширювані як прогноз розвитку несприятливих (небезпечних) тенденцій (процесів); *агресивні чутки*, поширювані як відповідь на невдоволення чим- або ким-небудь.

За походженням чутки можуть бути такими, що виникли стихійно, або свідомо сфабрикованими і поширюваними. Допускаються проміжні варіанти, коли чуткам, що виникли стихійно, зацікавлені особи свідомо надають визначену спрямованість і форму.

За результатами впливу на свідомість і поведінку людей чутки розподіляються на: чутки, що *хвилюють* суспільну думку, але не мають зухвалого асоціального походження; чутки, що *дестабілізують* громадський порядок і безпеку та викликають зухвалу антигромадську поведінку окремих громадян; чутки, що *руйнують* соціальні зв'язки та викликають групові порушення громадського порядку, масові заворушення та паніку.

Таким чином, ми дослідили феномен чуток, визначили закономірності їх функціонування, причини та умови виникнення й поширення, що дозволяє перейти до викладу заходів профілактичного та контрдієвого характеру.

Насамперед необхідно визначити, яка служба в органах внутрішніх справ повинна займатися контрпропагандою та діяльністю щодо забезпечення інформаційної безпеки. Аналіз даного питання дозволяє припустити, що це повинен бути апарат чергових частин на рівні УМВС та співробітники центрів зв'язків з громадськістю (далі – ЦЗГ). Обов'язки співробітника чергової частини, закріпленого за даною лінією роботи, повинні включати: контроль, аналіз та облік злочинів і подій на території, що обслуговується, які мають або можуть мати суспільний резонанс; своєчасне надання такої інформації до ЦЗГ. У свою чергу, співробітники ЦЗГ повинні вести постійний моніторинг засобів масової інформації та друкованих видань на предмет виявлення дестабілізую-

чих чуток і здійснювати прогнозування наслідків їх циркуляції. При виявленні повідомлень, що становлять потенційну небезпеку для громадського порядку, іміджу міліції, необхідно розробляти і проводити заходи щодо припинення їх подальшої циркуляції та нейтралізації негативного впливу. Передбачається, що для здійснення викладених завдань у структурі УМВС повинно бути створене відповідне організаційне утворення – відділення або група інформаційної безпеки в складі ЦЗГ або управління оперативної інформації. Співробітники такого підрозділу повинні мати належну освіту – бути фахівцями з PR-технологій, тобто зв'язків із громадськістю.

Розглянемо заходи, які можуть бути використані в боротьбі з чутками.

1. Насамперед, це заходи з прогнозування потенційних і вивчення процесуальних та емоційних чинників поширення чуток [7, с. 84]. Після одержання відповідей на питання:

- Серед яких соціальних груп поширюються чулки?
- Які види і зміст чуток?
- Які потреби та почуття відображають чулки? –

розробляються адресні заходи для впливу на «групи ризику».

2. Індоктринація (запуск пробника) – видача невеликого обсягу інформації про подію, що цікавить, факт із метою вивчення реакції і за результатами відповідне оформлення подальшої повної інформації.

3. Створення авторитету офіційного джерела через неодноразово проведenu, перебільшену видачу інформації, що лежить в основі чуток. Після завоювання довіри джерело успішно може спростовувати чулки. Дану методику успішно застосували британські пропагандисти, коли у фронтових зведеннях військово-повітряних сил зазначалася менша кількість збитих німецьких літаків, ніж втрати, озвучені самими німцями. Надалі, після закріплення довіри, німецька пропаганда стала неефективною.

4. Забезпечення відкритого доступу до інформації.

5. Оголошення через офіційні джерела можливих негативних наслідків тієї або іншої події (подій). Так, поліція США перед проведенням резонансних масових заходів проводить прес-конференції, на яких «згущує фарби», розкриваючи можливі варіанти негативного розвитку ситуації і відповідно заходи, що будуть застосовані поліцією для відновлення порядку [12, с. 64–67].

6. Технологія «Хамелеон». Під прикриттям сторонньої події поширюються факти, що спростовують чулки, при цьому увага жодним чином не акцентується на самих чутках.

7. Технологія «Перенесення». Вживаються заходи щодо дискредитації джерела поширення чуток в очах оточуючих, що автоматично підриває довіру до поширюваної ним інформації.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що успішна боротьба із поширенням інформації, що дестабілізує громадський порядок та безпеку, ґрунтується на всебічному врахуванні соціально-психологічних факторів виникнення, функціонування та поширення чуток. Використання ж репресивних методів боротьби із чутками є неефективним, а в деяких випадках неможливим. Так, ст. 173-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку [13]. Сама диспозиція даної статті некоректна, тому що припускає обов'язкову недостовірність чуток, а, як відомо, в їх основі може бути достовірна інформація або ж вони взагалі можуть бути правдивими, що, однак, не позбавляє їх деструктивного впливу на суспільні відносини. Ще одним фактором, що нівелює адміністративний спосіб боротьби із чутками, є демократичний розвиток суспільства, а саме визнання свободи преси й заборона цензури.

Узагальнюючи, можна констатувати, що успішність боротьби з чутками залежить від професіоналізму осіб, що займаються такою діяльністю, а не від їх владних повноважень.

Список літератури: 1. Бурьяк А. Общая теория безопасности (отрывки) [Електронний ресурс] / Александр Бурьяк. – Режим доступу : <http://gen-sec-theory.narod.ru>. – Назва з екрану. 2. О событиях во Франции конца октября-ноября 2005 года, о глобальной сценаристике и перспективах «Россионии» : аналит. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vodaspb.ru/files/analitics/2005/20051121-france.html>. – Назва з екрану. 3. Убийство Максима Чайки: версия антифашистов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ua-today.com/modules/myarticles/article_storyid_21323.html. – Назва з екрану. 4. Шерковин Ю. А. Социальная психология / Ю. А. Шерковин. – М., 1975. – 476 с. 5. Назаретян А. П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи : лекции по соц. и полит. психологии / А. П. Назаретян. – М. : Питер, 2003. – 192 с. 6. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1975. – 252 с. 7. Караяни А. И. Слухи как средство информационно-психологического противодействия / А. И. Караяни // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 6. – 208 с. 8. Олпорт Г. Становление личности : избр. труды / Г. Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 364 с. 9. Симонов П. В. Что такое эмоции / П. В. Симонов. – М., 1966. – 190 с. 10. Психология для Вооруженных Сил : учеб. Вооруж. Сил США / [под ред. Э. Боринга]. – Вашингтон : Гарвард. ун-т, 1943 ; Варшава : Изд-во М-ва нац. обороны, 1960. – 720 с. 11. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика / Столяренко А. М. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 386 с. 12. Police Management of Mass Demonstrations: Identifying Issues and Successful Approaches : Police Executive Research Forum / [Narr T., Toliver J., McFarland M., Murphy J., Ederheimer J.]. – 2005. – 97 p. 13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : за станом на 20 берез. 2007 р. – Х. : Одиссей, 2007. – 296 с. – (Законои України).

Надійшла до редколегії 23.05.2009